

MÖVZU7: «Seçki sistemi və seçki hüququ»

P L A N:

GİRİŞ

1. Seçki hüququnun anlayışı və prinsipləri.
2. Seçki sisteminin anlayışı və növləri.
3. Seçki prosesinin mərhələləri.

NƏTİCƏ

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Z. Əsgərov «Konstitusiya hüququ». Dərslik. Bakı, 2016.
2. İ. Cəfərov Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhı. Bakı, 2010.
3. Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi. Bakı, 2003.
4. İ. Cəfərov Azərbaycan Respublikası Konstitusiya hüququnun əsasları. Bakı, 2002.
1. Konstitusiya hüququ (Mühazirə mətnləri). Fəxrəddin Nağıyev. Qanun-2009
5. V. Çirkin «Xarici ölkələrin Konstitusiya hüququ». Bakı, 2000.

GİRİŞ

Seçki sistemi hər bir sivil ölkədə konstitusiya hüququnun ən əsas institutlarından biridir. Dünyanın demokratik ölkələri bu sistemə xüsusi diqqət yetirirlər. Seçki sistemi nəinki hüquqi əhəmiyyətə malikdir, həm də hakimiyyətin formalaşdırılmasına birbaşa aidiyyəti olduğundan, bir siyasi institutdur və siyasi əhəmiyyətə malikdir. Seçkinin bir institut kimi sistem adlandırılması da təsadüfi deyildir. O, sistemin bütün əlamətlərinə malikdir və digər sistemlərlə üzvi əlaqədədir. O da sistemi kimi müxtəlif üsürlərdən təşkil olunub və bu üsürlər arasında sabit, qırılmaz əlaqə mövcuddur. Bütün sistemlər kimi, seçki sistemində də hər hansı bir üsürə, elementə edilən təsir rezonans kimi sistemin digər bütün üsürlərinə yayılır. Başqa sözlə, seçki sisteminin subyektlərində sosial-psixoloji dəyişikliyin baş verməsi dərhal başqa üsürlərə—dəyərlərə təsir edir.

Seçki sistemi sosial-siyasi aspektdə hamı tərəfindən razılaşdırılmış və riayət olunduğu hamı üçün məcburi nəticələr doğuran qaydaların məcmusudur. Seçki sistemi hakimiyyətin əldə edilməsinin yeganə sivil vasitəsidir, siyasi mədəniyyət yoludur. Seçki sistemi istənilən sosial qrupa, təbəqəyə hakimiyyət uğrunda mübarizəsini realizə etməyə və qalib gələrsə, onu əldə edəcəyinə təminat verən açıq sistemdir. Cəmiyyətin və dövlətin müəyyən etdiyi subyektləri seçkilərdə hakimiyyət uğrunda mübarizədə iştirak edə bilirlər. Seçkilərin son məqsədi dövlət hakimiyyətini əldə etmək və onu təşkil etməkdir.

SUAL 1. Seçki hüququnun anlayışı və prinsipləri

Seçkilər cəmiyyətin ən müxtəlif səviyyələrində həyata keçirilir, məsələn, ictimai təşkilatlarda onların rəhbərliyi, səhmdar cəmiyyətlərində direktorlar şurası, kooperativlərdə idarə heyəti seçilir. Həmçinin, mərkəzi dövlət orqanlarının çoxu (parlamentlər, onların aşağı palataları, prezidentlər) və yerlərdə

yerli özünüidarətmə orqanları (şuralar, merlər) seçilir. Seçkilər dövlət hakimiyyətinin legitimliyinin ən mühüm vasitəsi olub, siyasi liderlərin seçilməsini təmin edir, dövlət həyatının və dövlət reciminin müəyyənedici xüsusiyyətlərdən biri kimi çıxış edir.

Seçki hüququ dedikdə — Azərbaycan Respublikası konstitusiyaya hüququnun ən vacib hissəsini təşkil edən Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkiləri, onun qanunverici orqanı olan Milli Məclisə seçkilər, bələdiyyə seçkiləri zamanı yaranan ictimai münasibətləri nizama salan normaların və qaydaların məcmusu başa düşülür.

Seçki hüququ termini təkcə konstitusiyaya-hüquqi institutlardan birini deyil, həm də ölkə vətəndaşlarının ən vacib subyektiv hüquqlarından birini ifadə etmək üçün istifadə olunur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsinin birinci bəndində deyilir: «Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır».

Seçki hüququ termini ədəbiyyatlarda iki mənada işlədilir:

- obyektiv mənada;
- subyektiv mənada.

Obyektiv seçki hüququ—bu dövlət orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının seçkiləri ilə əlaqədar ictimai münasibətləri tənzimləyən konstitusiyaya hüquq normalarının sistemidir. Konstitusiyaya hüququnun institutlarından biri olan seçki hüququ, hüququn digər sahələrinin əmək hüququnun, mülki hüququnun, inzibati hüququn, cinayət hüququnun və cinayət-prosessual hüququnun ayrı-ayrı normalarını da özünə daxil edir. Buna görə də obyektiv seçki hüququ seçki sistemini geniş miqyasda tənzim edir.

Subyektiv seçki hüququ—bu vətəndaşa dövlət orqanları yerli özünüidarə orqanları seçkilərində iştirak etmək imkanı verən dövlət tərəfindən elan olunmuş təminatdır. O, şəxsin konkret hüquqlarının kompleksindən ibarətdir. Bu hüquqlar arasında aktiv və passiv seçki hüququnu xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Aktiv seçki hüququ vətəndaşların nümayəndəli orqanlara seçkilərdə, habelə referendumda qanunla müəyyən edilmiş qaydada iştirak etmək, daha doğrusu, seçmək hüququdur.

Passiv seçki hüququ vətəndaşların nümayəndəli orqanlara seçkilərdə və ya seçkili vəzifələrə namizəd sifətilə qanunla müəyyən edilmiş qaydada iştirak etməyə əsas verən subyektiv hüququdur, yəni seçilmək hüququdur. Aktiv və passiv seçki hüquqları haqqında müddəalar 2003-cü il 27 may tarixli Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinin 12-ci maddəsinə uyğun olaraq, prezident seçkilərinin, Milli Məclisə və ya bələdiyyələrə seçkilərin referendumun keçirilməsi günü (həmin gün daxil olmaqla) 18 yaşına çatmış Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşını seçmək, referendumda səs vermək, seçkilərin gedişini müşahidə etmək, seçkiqabağı təşviqatda iştirak etmək hüququ vardır.

Passiv seçki hüququnda müddəalar Seçki Məcəlləsinin 13-cü maddəsində öz əksini tapmışdır. Həmin maddədə deyilir: «Aktiv seçki hüququna malik olan Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşının referendum üzrə təşviqat qruplarının yaradılmasının təşəbbüsçüsü olmaq prezidentliyə, deputatlığa, bələdiyyə üzvlüyünə namizədlər üçün irəli sürülən tələblərə cavab verdikdə, Milli Məclisin deputatı, bələdiyyə üzvü seçilmək hüququ vardır».

Seçki Məcəlləsinin 13.3-cü maddəsinə görə aşağıdakı şəxslərin passiv seçki hüququ vardır:

- məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkən şəxslər;

- Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 15.4-15.5-ci maddələrində nəzərdə tutulan cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslər;

- ikili vətəndaşlığı olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları (ikili vətəndaşlığı qalanadək);

- xarici dövlətlər qarşısında öhdəlikləri olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları (həmin öhdəliklərə xitam verilənədək).

Azərbaycan Respublikası vətəndaşları üçün aktiv seçki hüququ 18 yaş müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında vətəndaşların passiv seçki hüququnun həyata keçirilməsi üçün aşağıda göstərilən yaş senzləri müəyyən edilmişdir: Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisə deputat seçilmək üçün – 25 yaş, Azərbaycan Respublikasının prezident seçilmək üçün – 35 yaş, bələdiyyələrə üzv seçilmək üçün -21 yaş.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları seçkilərdə və referendumda ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə iştirak edirlər.

Ümumi seçki hüququ.

Bu prinsipə əsasən, seçki hüququ (aktiv seçki hüququ) bütün yaşlı (yetkinlik yaşına çatmış) və psixi cəhətdən sağlam vətəndaşlara məxsusdur. Konstitusiyaya və ya seçki qanunları seçki hüququna malik şəxslər dairəsini senzlərlə, daha doğrusu xüsusi şərtlərlə məhdudlaşdırır. Seçki senzləri arasında ilk növbədə yaş senzini göstərmək olar. O, vətəndaşın müəyyən yaşa çatması ilə seçki hüququna malik olmasını nəzərdə tutur. Oturaqlıq senzinə görə şəxs konkret ərazidə qanunla müəyyən olunmuş müddət ərzində yaşadıqdan sonra seçki hüququnu əldə edir. Təhsil senzi bir qayda olaraq passiv seçki hüququnu həyata keçirmək istəyən vətəndaşlara münasibətdə qoyulur. Əmlak senzi seçkidə iştirak edən vətəndaşların müəyyən əmlaka malik olmasını və ya müəyyən məbləğdə vergi ödəməsini nəzərdə tutur, lakin bu senzə demək olar ki, rast gəlinmir.

Seçki hüququnun bərabərliyi.

Bərabər seçki hüququna əsasən vətəndaşlar seçkilərdə, referendumda bərabər əsaslarla iştirak edirlər. Hər bir səsvermə zamanı hər bir vətəndaşın səsi eyni hüquqi qüvvəyə malikdir. Əgər bir vətəndaşın iki səs hüququ varsa, deməli, bütün başqa vətəndaşlarda da iki səs hüququ olmalıdır. İngilis-sakson ölkələrində bu prinsip, bir qayda olaraq, «bir şəxs-bir səs» formulu kimi qəbul edilir. Bu prinsipin pozulması (plüral votum), adətən, müxtəlif səbəblərlə bağlıdır. Məsələn, Böyük Britaniyada 1945-ci ilə qədər şəxs yaşadığı yerdə, həm də əgər başqa

yerdə əmlakı vardısı, orda səs verə bilərdi ki, belə şəxslərin artıq iki səs hüququ əmələ gəlirdi.

Birbaşa seçki hüququ.

Birbaşa seçki hüququna əsasən vətəndaşlar seçkilərdə namizədin lehinə, referendumda çıxarılan məsələnin lehinə və ya əleyhinə şəxsən səs verirlər. Arada heç bir mərhələ olmur və onların səsi həlledicidir. Bu prinsip dünyanın bir çox ölkələrində tətbiq edilir. Əksinə, yəni şəxsin seçilən şəxsə deyil, onu seçəcək şəxsə səs verməsi bir çox ölkələrdə dolayı seçki sisteminin əsasını təşkil edir. Bu sistemdə birbaşa seçki hüququ tətbiq edilmir. ABŞ-da vətəndaşlar birbaşa prezidentə səs vermirlər. Onlar ABŞ Prezidentini seçəcək şəxslərə (seçkililərə) səs verir, sonra da bu, şəxslər (seçkiçilər) prezidentliyə namizədlərə səs verir. Türkiyədə də prezident dolayı yolla seçilir. Onu birbaşa vətəndaşlar deyil, parlament seçir.

Seçkilərdə iştirakın sərbəstliyi və məcburi votum.

Sərbəst səsvermə vətəndaşın səsvermə hüququnun könüllü realizə edilməsi imkanını bildirir. Vətəndaş səsvermə məsələsində tamamilə azaddır. O, özü istəsə səs verə bilər, istəmədiyi halda isə bundan imtina edə bilər. Bu prinsip də bəzi ölkələrdə tətbiq olunmur. Məsələn, Türkiyə və Yunanıstanda seçkilərdə iştirak etmək sərbəst deyil, məcburidir. Bu ölkələrdə seçkilərdə iştirak etməyəni cəza və ya digər məsuliyyət tədbiri gözləyir.

Seçicilərin seçkilərdə iştirak etməkdən kütləvi şəkildə yayınmasına absenteizm deyilir. Onun səviyyəsinə müxtəlif səbəblər, əksər hallarda siyasi və iqtisadi şərait təsir edir. Bu cür davranışın səbəbi həm siyasi, həm də qeyri- siyasi ola bilər. Birinci halda seçici seçkiyə ona görə getmir ki, onun nəticələri onu maraqlandırmır; ikinci halda isə başqa hallar mane olur (xəstələnmə, seçki məntəqəsindən uzaqda olma). Seçkidə iştirak etməməyin siyasi səbəblərinə həmçinin siyasi etiraz da (irəli sürülən namizədlər, onların mövqeləri onu təmin etmədikdə) aiddir.

Şəxsi səsvermə.

Şəxsi səsvermə onu ifadə edir ki, vətəndaşlar yalnız özləri bilavasitə səs verə bilirlər. Kimsə kiminsə adından səs verə bilməz. Bu, başqasının adından səs verən şəxsin bundan sui-istifadəsinin qarşısını almaq üçündür. Başqalarının əvəzinə səs verən və ya bunun üçün şərait yaradan vətəndaşlar Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində və ya İnzibati Xətalər Məcəlləsində göstərilən məsuliyyətə cəlb olunurlar.

Gizli səsvermə.

Gizli səsvermə onu ifadə edir ki, vətəndaşın səsverməsi, kimə və necə səsverməsi müşahidə oluna bilməz və səsvermə zamanı ona nəzarət edilməsi qəti qadağandır. Səsvermə üçün vətəndaş müvafiq yerə daxil olduqdan sonra onun yanına daxil olmaq, ondan kiməsə səs verməsini tələb və ya xahiş etmək qanunvericiliklə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

SUAL 2. Seçki hüququnun növləri

Burada biz dar mənada seçki sistemi ilə tanış olacağıq. Bu mənada seçki sistemi dedikdə səsvermənin nəticələrinə görə namizədlər arasında mandatların bölüşdürülməsi üsulları başa düşülür. Belə üsulların bir neçə növü var. Onlardan majoritar və qarışıq seçki sistemlərinin adını çəkmək olar.

Macoritar seçki sistemi

Macoritar fransız sözü «majorite»dən götürülüb və «çoxluq, əksəriyyət» mənasını verir. Bu seçki sisteminə uyğun olaraq, deputatlığa namizəd seçkilərdə fərdi qaydada iştirak etməlidir və o, seçkili orqana deputat seçilmək üçün seçki dairəsi üzrə digər namizədlərə nisbətə daha çox səs toplamalıdır.

Macoritar seçki sisteminə uyğun olaraq seçki dairəsi üzrə seçkilərin səs çoxluğunu əldə etmiş namizəd seçkidə qələbə qazanmış hesab edilir. Səs çoxluğunun sayından asılı olaraq majoritar seçki sisteminin üç növü müəyyən

edilir: 1) ixtisaslaşdırılmış majoritar sistem; 2) mütləq majoritar sistem; 3) nisbi majoritar sistem.

İxtisaslaşdırılmış majoritar sistem mütləq və nisbi majoritar sistemlə müqayisədə seçicilərin daha böyük səs çoxluğunu tələb edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 101-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti səsvermədə iştirak edənlərin 2/3 səs çoxluğu ilə seçilirdi. Lakin 24 avqust 2002-ci ildə Konstitusiyaya dəyişiklik və əlavələr edildikdən sonra, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti səsvermədə iştirak edənlərin yarısından çoxunun səs çoxluğu ilə seçilir. Bundan başqa, İtaliyada 1993-cü il islahatlarına qədər müəyyən edilmişdir ki, senata namizəd birinci turda seçilmək üçün seçicilərin bütün verilmiş səslərinin 65%-ni almalıdır. Əslində belə əksəriyyəti qazanmaq çox çətindir, çünki səslər müxtəlif namizədlər arasında bölünür. Ona görə də İtaliyada ən yaxşı halda birinci turda 315 senatordan yeddisi, bəzən biri seçilirdi, bəzən isə heç kim seçilmirdi.

Əgər ixtisaslı çoxluqlu majoritar sistemində birinci turda heç kim qələbə qazanmırsa, adətən, bir-iki həftədən sonra ikinci tur keçirilir. Bu sistemdə ikinci turda seçicilərin yeni səsverməsinə digərləri ilə müqayisədə ən çox səs toplamış iki namizəd çıxarılır. Lakin ikinci tur başqa qaydada da təşkil oluna bilər.

İxtisaslı çoxluqlu sistem zamanı səs verənlərin deyil, bütün qeydiyyatdan keçmiş seçicilərin səslərinin faizi nəzərdə tutula bilər. Belə ki, Kosta-Rikada prezidentliyə namizəd birinci turda seçilmək üçün bütün qeydiyyatdan keçmiş seçicilər 40%+1 səsini almalıdır. Çilidə ixtisaslı çoxluq başqa cür müəyyən edilir: parlament seçkilərində ikimandatlı dairədə iştirak etmiş seçicilərin səslərinin 2/3-sini almış partiya hər iki yeri əldə edir; əgər heç bir partiya belə əksəriyyət qazana bilməmişsə, onda digərləri ilə müqayisədə daha çox səs qazanmış iki partiyanın hər biri bir yer qazanır.

Mütləq səs çoxluqlu majoritar seçki sistemi seçki dairəsi üzrə seçicilərin səslərinin yarından çoxunun, yəni 50% + 1 səsin toplanmasını tələb edir. Burada da ümumi sayın yarından çoxu anlayışı müxtəlif ölkələrin qanunvericiliyində bir-birindən fərqlənir. Bu, bir qayda olaraq, birincisi, qeydə alınan seçicilərin ümumi

sayının yarısından çoxu; ikincisi, verilən səsələrin ümumi sayının yarısından çoxu; üçüncüsü, verilmiş və etibarlı sayılan səsələrin yarısından çoxu deməkdir. Mütləq majoritar seçki sistemində seçkilərdə iştirakının minimum faizi müəyyənləşdirilir və bu faizdən aşağı əhali iştirak edərsə, seçki baş tutmamış hesab olunur.

Mütləq majoritar sistemində, adətən, bir dəfəyə seçicilərin yarısından çoxunun səsini almaq çox çətin olduğundan bir çox hallarda bu mümkün olmur və yenidən ikinci tur adlanan seçkilər keçirilir. İkinci turda artıq birinci turdan ən çox səs qazanan iki namizəd iştirak edir və bu dəfə seçki nisbi majoritar sistem üzrə həyata keçirilir.

Nisbi səs çoxluğu majoritar seçki sisteminə uyğun olaraq ölkə ərazisi parlamentə seçilən deputatların sayına bərabər birmandatlı seçki dairələrinə bölünür. Hər bir seçki dairəsindən yalnız bir deputat seçilə bilər. Səsvermə yalnız bu dövrdə keçirilir. Namizədliyi irəli sürülmüş şəxslər sırasından daha çox səs toplayanı parlamentə deputat seçilir. Bu zaman seçicilərin yarısından çoxunun səsinin toplanması, yəni (50% + 1) səs çoxluğu tələb olunmur. Belə seçki sistemi ABŞ, İngiltərə, Kanada, Hindistan və digər dövlətlərdə mövcuddur. Bu seçki müəyyən mənada seçicilərin iradəsinin təhrif olunmasına səbəb olur. Bunun üçün aşağıdakı misalı göstərmək kifayətdir.

Belə güman edək ki, seçicilərin sayı 100.000 olan birmandatlı seçki dairəsi üzrə dörd siyasi partiyanın nümayəndəsi iştirak edir. A partiyasından olan namizəd 40.000, B partiyasından olan namizəd 25.000, C partiyasından olan namizəd 20.000, Ç partiyasından olan namizəd isə 15.000 səs toplamışdır. Ona baxmayaraq ki, seçicilərin əksəriyyəti (60.000 seçki) digər namizədlərə, daha doğrusu, onun əleyhinə səs vermişlər. A partiyasından olan namizəd çox səs topladığından seçkilərdə qalib hesab edilir. Belə seçki sistemində digər partiyalardan olan namizədlərə verilən səsələr faktiki olaraq itir.

Bununla belə, majoritar seçki sistemi bir sıra xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir. Bu seçki sistemi:

Birincisi, bir nəfərin timsalında tanınmış hər hansı bir partiya deyil, konkret namizədə seçici səsələrinin verilməsinə imkan yaradır.

İkincisi, seçicilərə deputatlığa namizədi daha yaxından tanımağa şərait yaradır.

Üçüncüsü, deputat olduğu təqdirdə, üzərinə götürdüyü tapşırıqları yerinə yetirməklə seçicilər qarşısında deputatlığa namizədin mənəvi məsuliyyətini artırır.

Dördüncüsü, deputata partiyanın göstərişlərini deyil, seçicilərin rəyini və iradəsini rəhbər tutaraq sərbəst və müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərməsinə təminat verir.

Çox nadir hallarda majoritar sistemin qeyd etdiyimiz üç növü ilə yanaşı, daha iki növdən də istifadə olunur: vahid ötürülməyən səs və kumulyativ votum sistemi. Bəzən yarım proporsional sistem adlandırılan vahid ötürülməyən səs sistemində, proporsional sistemdə olduğu kimi, çoxmandatlı dairələr yaradılır, lakin hər bir seçici bülletəndə olan bu və ya digər partiya siyahısından yalnız bu namizədin lehinə səs verə bilər. Başqalarına nisbətən daha çox səs toplamış namizədlər seçilmiş hesab edilir, yəni nisbi çoxluqlu majoritar sistemin prinsipi tətbiq edilir (seçilənlərin sayı dairə üzrə mandatların sayına uyğun gəlir). Seçkilərin nəticələri majoritar prinsip üzrə müəyyən edildiyindən bu sistem majoritar sistemin müəyyən dərəcədə kənara çıxan növü hesab edilir.

Kumulyativ votum zamanı (kumulyativ — «məcmu» deməkdir) seçici bir deyil, bir neçə (üç, dörd və s.) səsə malik olur. O, bütün səslərini bir namizədə verə və ya onları eyni bir partiyanın müxtəlif namizədləri arasında bölə bilər (məsələn, dörd səsindən üçünü partiya siyahısındakı 1 №-li namizədə, bir səsini isə 4 №-li namizədə verə bilər). Qanun buna icazə verdikdə seçici panasac da (fransızca «rəngarənglik») tətbiq edə bilər: namizədlərin partiya mənsubiyyətini deyil, şəxsi keyfiyyətlərini əsas götürərək müxtəlif partiya siyahılarından olan namizədlərə səs verə bilər. Kumulyativ votum sistemindən istifadə edildikdə də nəticələr nisbi çoxluq prinsipi üzrə müəyyən edilir: səsə qoyulan bütün namizədlərin dairə üzrə topladıqları bütün səslər hesablanır, digərləri isə müqayisədə daha çox səs toplamış namizədlər seçilmiş sayılır (həmin dairə üzrə

deputat yerlərinin sayına müvafiq olaraq). Ona görə də bu sistem də majoritar sistemin bir növüdür.

Proporsional seçki sistemi.

Konstitusiyalı quruluşun təşəkkül tapdığı dövrdə siyasi birliklərin proporsional nümayəndəliyi ideyası irəli sürülmüşdür. Burada belə birliklərin aldığı mandatların sayı onların namizədlərinə verilmiş səsərin sayına müvafiq olur. Bu ideyanı ilk dəfə 1793-cü ildə Böyük Fransa inqilabının görkəmli xadimi Lui Sent Cust irəli sürmüşdür.

XIX əsrin 40-cı illərində proporsional seçkilərin layihələrini amerikalı Tomas Cilpin və İsveçrəli Viktor Konsideran təklif etmişdir. Təcrübi olaraq proporsional seçki sistemi ilk dəfə 1889-cu ildə Belçikada tətbiq olunmuşdur. XIX əsrin əvvəlində bu seçki sisteminin 152 növü var idi.

Bu sistemdə seçicilər ayrı-ayrı şəxslərə deyil, partiyalara onların müəyyən etdiyi siyahılar vasitəsilə səs verir. Burada hər bir partiya ona verilmiş səsərin sayına proporsional olaraq parlamentdə yer götürür, partiyaların topladığı səs mühüm rol oynayır, lakin bundan da əhəmiyyətli seçki kvotasıdır. Seçki kvotası partiyanın bir namizədinin seçilməsi üçün tələb olunan minimum səs miqdarıdır. Seçki kvotasının müəyyən edilməsi mandatların bölüşdürülməsinə birbaşa təsir edir. Proporsional seçki sistemində kiçik partiyalar seçkilərdə iştirak edib yer götürmək imkanı əldə edirlər. Proporsional seçki sistemində bütün ölkə, bir qayda olaraq, vahid çoxmandatlı dairədən ibarət olur. Yəni ölkə tək bir dairə hesab olunur və bu dairədən seçilmək üçün müvafiq sayda mandat müəyyənləşir. Hər bir partiya topladığı səsədən və daha çox da seçki kvotasından asılı olaraq, müxtəlif sayda mandat əldə edə bilər.

Proporsional sistemdə səsərin çox bölünməməsi üçün iri partiyaların mənafeyini güdən seçki baryeri müəyyən edilir. Seçki baryeri elə səs faizidir ki, bu faizdən az səs toplayan partiya sonradan səsərin bölüşdürülməsinə buraxılmır. Seçki baryeri həm də qanunverici orqanın daxilində fraksiyalandırmanı zəiflədir. Azərbaycan Respublikasında seçki baryeri «Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında» qanunun 73-cü maddəsi ilə 6% müəyyən edilmişdir.

Lakin bu qayda 2003-cü ildə «Seçki Məcəlləsi» qəbul olunandan sonra ləğv edilmişdir. Həmin seçki baryerindən hal-hazırda bir neçə dövlət istifadə edir, məsələn AFR-da 5%. Bolqarıstanda və İtaliyada 4%, İspaniyada 3%, İsraildə 1%-dir.

Seçki kvotasının müəyyən edilməsi müxtəlif üsullarla həyata keçirilir. Ən sadə kvota müəyyənləşdirilməsi metodunu ingilis hüquqşünası T.Ner təklif etmişdir. Onun metoduna görə verilən səslərin ümumi miqdarın mandatların sayına bölünür və seçki kvotası əldə edilir. Məsələn, əgər 4 deputat mandatı üçün seçki dairəsi üzrə 100.000 səs verilmişdirsə, seçki kvotası $100.000:4=25.000$ səsə bərabər olacaqdır. Seçki kvotası müəyyən edildikdən sonra hər bir siyasi partiya onlara verilmiş ümumi səsələri içərisində seçki kvotasının yerləşdiyi sayda deputat mandatına sahib olurlar. Məsələn, güman edək ki, 100.000 seçicisi olan seçki dairəsində dörd deputat mandatı uğrunda üç partiya (A, B, C) arasında mübarizə gedir. Səsvermənin və seçkinin nəticələrinə uyğun olaraq A partiyasının siyahısına 55.000 səs, B partiyasının siyahısına 30.000 səs, C partiyasının siyahısına isə 15.000 səs verilmişdir. Seçki kvotası isə yuxarıda qeyd edildiyi kimi 25.000 səsə bərabərdir. Belə olduqda deputat mandatları aşağıdakı qaydada bölüşdürülür. A partiyası 2 mandat ($55.000:25.000=2$, qalıq 5000 səs), B partiyası 1 mandat ($30.000:25.000=1$, qalıq 5000 səs), C partiyasına isə deputat mandatı düşmür. Belə ki, deputat mandatı əldə etmək üçün C partiyasına 10.000 səs çatmır. Beləliklə, bir deputat mandatı heç bir partiya tərəfindən əldə olunmamışdır. Qalmış deputat mandatının əldə edilməsi üçün bir sıra qaydalar vardır. Bu qaydalardan biri ən böyük qalıq metodudur. Yuxarıda göstərilən misalda ən böyük qalıq metodunu tətbiq etsək bölüşdürülməyən deputat mandatını C partiyası (qalıq 15.000 səs) əldə ediləcəkdir.

Proporsional seçki sisteminin digər növü Dönt sistemidir. Bu sistemə uyğun olaraq hər bir partiya siyahısına verilmiş səsələri partiya siyahılarının sayına bölünür. Bizim misalda üç partiya siyahısı olduğundan partiya siyahılarına verilmiş səsələri üç rəqəminədək bölünəcəkdir.

A partiyası - 55.000

$55:1=55$

$55:2=22,5$

$55:3=18,3$

B partiyası - 30.000

$30:1=30$

$30:2=15$

$30:3=10$

C partiyası 15.000

$15:1=15$

$15:2=7,5$

$15:3=5$

Daha sonra əldə olunmuş rəqəmlər çox rəqəmdən az rəqəmlərə doğru yerləşdirilir: 55; 30; 22,5; 18,3; 15; 10; 7,5; 5. Sıra sayı deputat mandatlarının sayına uyğun gələn rəqəmi özündə əks etdirən partiya bu mandata sahib olur. Nəzərə alsaq ki, bizim misalda partiyalar arasında mübarizə dörd deputat mandatu uğrunda gedirdi, onda 18,3 rəqəmini müəyyən edən A partiyası Dont qaydasına görə daha bir mandata sahib çıxır. Beləliklə A partiyası 3, B partiyası 1 deputat mandatu əldə edir. C partiyası isə deputat mandatu əldə etmir.

Qarışıq seçki sistemi.

Bu seçki sistemi majoritar və proporsional seçki sistemlərini nəzərdə tutur. «Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında» 2000-ci il 5 iyul tarixli Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə qarışıq seçki sistemi müəyyən edilirdi. Həmin qanunun 3-cü maddəsinə görə Milli Məclisin 100 deputatu birmandatlı seçki dairəsi üzrə bir qayda olaraq, seçicilərin vahid təmsilçilik norması əsasında seçilirdi. Seçicilərin vahid təmsilçilik norması qeydə alınmış seçicilərin ümumi sayının 100-ə bölünməsi yolu ilə müəyyənləşdirilirdi. Milli Məclisin 25 deputatu isə vahid çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə siyasi partiyalar, siyasi partiyalar blokları tərəfindən irəli sürülmüş deputatlığa namizədlərin siyahılarına verilmiş səsərin proporsional nisbətinə görə seçilirdi.

Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər qarışıq seçki sistemi, yəni majoritar və proporsional seçki sistemləri əsasında həyata keçirilirdi. Lakin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi haqqında 2002-ci il avqustun 24-də ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il 22 iyun tarixli referendum aktı ilə bu maddəyə dəyişiklərin edilməsi nəticəsində

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə yalnız majoritar seçki sistemi əsasında seçkilərin keçirilməsi müəyyən edildi.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilərin keçirilməsi qaydası 2003-cü il 27 may tarixli Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi ilə müəyyən olunur.

SUAL № 3. Seçki prosesinin mərhələləri

Seçki prosesi dedikdə dövlət və yerli özünüidarə orqanlarına seçkilərin hazırlanması və keçirilməsində bağlı şəxslərin, orqanlarının, təşkilat və qrupların qanunla və digər sosial normalarla tənzim olunan fəaliyyəti nəzərdə tutulur. Həmin bu fəaliyyət isə aşağıdakı ardıcıl mərhələlərdən ibarətdir:

- 1) Seçkilərin təyin edilməsi;
- 2) Seçki dairələrinin təşkili;
- 3) Seçki məntəqələrinin təşkili;
- 4) Seçki orqanlarının (komissiyalarının) yaradılması;
- 5) Seçicilərin siyahıya alınması;
- 6) Namizədlərin irəli sürülməsi;
- 7) Təşviqat kompaniyası;
- 8) Səsvermə;
- 9) Səslərin hesablanması;
- 10) Səsvermənin yeni turu və ya təkrar seçkilərin keçirilməsi;
- 11) Seçkilərin nəticələrinin son dəfə müəyyənləşdirilməsi.

Bu mərhələlər həm Milli Məclis, həm də prezident və bələdiyyə seçkilərində, demək olar ki, eynidir. İkinci tur mərhələsi həmişə olmur. Əgər birinci turda seçkilər baş tutarsa, ikinci tura ehtiyac aradan qalxır. Seçki qanunvericiliyi onun hansı orqana aid olmasından asılı olmayaraq, yuxarıda göstərilən mərhələləri tənzimləyir və bir sıra digər təşkilati problemləri nizama salır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkiləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təyin edir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər hər 5 ildən bir noyabr ayının birinci bazar günü keçirilir. Prezidentliyə seçkilər də hər 5 ildən bir keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinin 178.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq seçki günü Prezidentin Konstitusiyaya ilə müəyyən olunmuş səlahiyyət müddəti başa çatdığı son ilin oktyabr ayının üçüncü həftəsinin çərşənbə günü seçki günü hesab olunur. Seçkilərin keçirilməsi günü seçki gününə azı 120 gün qalmış Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK) tərəfindən təyin edilir. Əgər prezidentin səlahiyyəti müəyyən olunmuş müddətdən əvvəl başa çatarsa, növbədən kənar seçkilər keçirilir. Bu halda seçkilər Mərkəzi Seçki Komissiyası çərşənbə gününə təyin edilir və 3 ay müddətində keçirilir. Azərbaycan Respublikası Milli Məcəlləsinə seçkilər səsvermə gününə azı 120 gün qalmış elan edilir.

Seçkilər haqqında qərar onun qəbul olunduğu gündən ən azı 2 gün ərzində dərc edilməlidir. Seçkilərin elan edilməsi rəsmi olaraq seçkilərə hazırlıq üçün prosesin başlandığını bildirir və siyasi qüvvələrin seçkilər üçün öz qüvvələrini səfərbərliyə almasına imkan yaradır.

Seçki prosesinə start verildikdən sonra daimi dövlət orqanı statusuna malik olan MSK seçkilər gününə azı 110 gün qalmış birmandatlı seçki dairələrinin sxemini müəyyənləşdirir və onu təsdiq edir. MSK seçkilərin həyata keçirilməsini təşkil edən və ona rəhbərlik edən müstəqil dövlət orqanıdır. O, namizədləri qeydə alır, seçkilərə nəzarət edir, seçki komissiyalarına hüquqi, metodiki yardım göstərir, təkrar seçkilər keçirilməsini təmin edir və s. səlahiyyətləri həyata keçirir. «Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin təsdiq edilməsi və qüvvəyə minməsi haqqında» 27 may 2003-cü il qanuna görə MSK 15 üzvdən ibarətdir (Qanunun 1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinin 24-cü, 30.3-cü, 36.1-ci və 36.2-ci maddələri 2005-ci ildə yeni seçilmiş Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin birinci iclası günü qüvvəyə minir. 24-cü maddəyə görə MSK 18 üzvdən ibarətdir. MSK üzvləri Milli Məclis tərəfindən seçilir. MSK-nın 6 üzvü deputatları Milli Məclisdə çoxluq təşkil edən və onların namizədliklərini təqdim edən siyasi partiyanın, 6 üzvü heç bir siyasi partiyaya mənsub olmayan və onların namizədliklərini təqdim edən deputatları, 6 üzvü isə deputatları Milli Məclisdə azlıq təşkil edən və onların namizədliklərini təqdim edən siyasi partiyaları təmsil edirlər). MSK üzvləri Milli Məclis tərəfindən seçilir. MSK-nın 6 üzvü vahid çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə seçilmiş deputatları Milli Məclisə çoxluq təşkil edən və onların namizədliklərini təqdim edən siyasi partiyanın, 3 üzvü vahid çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə seçilmiş deputatları Milli Məclisdə azlıq təşkil edən və onların namizədliklərini təqdim edən siyasi partiyaların, 3 üzvü birmandatlı seçki dairələri üzrə seçilmiş çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə seçkilər nəticəsində Milli Məclisdə təmsil olunmayan siyasi partiyaları təmsil edən və ya müstəqil qaydada seçilən və onların namizədliklərini təqdim edən deputatları, 2 üzvü isə vahid çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə seçkilərdə iştirak edən və onların namizədliklərini təqdim edən, Milli Məclisdə təmsil olunmayan və

vahid çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə seçkilər zamanı ən çox səs qazanmış 4 siyasi partiyayı təmsil edirlər. Göründüyü kimi, Mərkəzi Seçki Komissiyasının indiki tərkibi və təşkili qaydası ilə yeni çağırış Milli Məclis öz işinə başladıqdan sonra yaradılacaq Mərkəzi Seçki Komissiyasının tərkibi və təşkili qaydası arasında müvafiq fərqlər mövcuddur.

Seçki dairələri və məntəqələri seçkilərin keçirildiyi ərazi vahidləridir. Bəzən seçkilər ərazi prinsipi üzrə deyil, istehsalat prinsipi üzrə təşkilatlanır. Bu zaman seçicilər işlədikləri yerdə səs verirlər. Seçki ərazisi ilə inzibati ərazi vahidləri üst-üstə düşməyə də bilər. Qanunvericiliyə görə, aralarında sərhəd olmayan inzibati ərazi vahidləri üzrə birmandatlı seçki dairələrinin yaradılmasına yol verilmir. MSK Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinin 29.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq 125 birmandatlı seçki dairəsi vardır. Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında yaşayan seçicilər birmandatlı dairələr üzrə siyahıya alınmırlar. Çünki onlar Milli Məclisin deputatlarının və bələdiyyə üzvlərinin seçkiləri üzrə səsvermədə iştirak etmirlər.

Seçki dairələri aşağıdakı tələblər çərçivəsində yaradılır:

- Azərbaycan Respublikasının inzibati ərazi vahidinin hüdudları çərçivəsində təmsilçilik normasından 5 %, yolu çətin və ucqar yerlərdə isə 10%-dən çox (az) olmamaq şərti ilə onların ərazisində qeydə alınmış seçicilərin sayı birmandatlı seçki dairələrində təqribən bərabər olmalıdır;

- aralarında sərhəd olmayan inzibati ərazi vahidləri üzrə seçki dairəsinin yaradılmasına yol verilmir.

Seçki dairələri seçki məntəqələrinə bölünür. Seçki məntəqələrində ən azı 50, ən çoxu isə 1500 nəfər seçici ola bilər. Seçki məntəqələri bələdiyyə qurumlarının ərazilərində səsvermənin keçirilməsi və səsvermənin hesablanması təmin etmək məqsədilə yaradılır. Seçki məntəqələri bilavasitə seçkilərdən əvvəl yaradılsa, onlar səsvermə gününə ən azı 50 gün qalmış təşkil edilir. Seçicilərin sayı 50-dən az olduqda müstəsna hal kimi ərazi seçki komissiyasının qərarı ilə seçki məntəqəsi təşkil edilə bilər.

Seçki əraziləri təşkil edildikdən sonra bu ərazilərdə seçkilərin keçirilməsi prosesinə nəzarət edən orqanlar yaradılır. Müvafiq olaraq dairə seçki komissiyaları təşkil olunur. Dairə seçki komissiyaları məntəqə seçki komissiyalarını MSK ilə əlaqələndirən həlqədir və bir çox məsələlərdə məntəqə seçki komissiyaları dairə seçki komissiyalarına tabedirlər. Məntəqə seçki komissiyalarının təşkili ilə dairə seçki komissiyaları məşğul olur. Dairə seçki komissiyaları Prezident seçkiləri zamanı ərazi seçki komissiyaları adlandırılrsa da, mahiyyətə digər seçkilərdə mövcud dairə komissiyalarından heç nə ilə fərqlənmir. Dairə seçki komissiyaları bilavasitə seçkilərdən əvvəl yaradılsa, onlar səsvermə gününə ən azı 90 gün qalmış təşkil edilməlidir. Dairə seçki komissiyaları 9 üzvdən ibarət tərkibdə təşkil olunur. Məntəqə seçki komissiyaları bilavasitə seçkilərdən əvvəl yaradılsa, onlar səsvermə gününə ən azı 40 gün qalmış təşkil edilməlidir. Məntəqə seçki komissiyaları müvafiq dairə seçki komissiyaları tərəfindən 6 üzvdən ibarət tərkibdə təşkil edilir. Dairə seçki komissiyası MSK tərəfindən, məntəqə seçki komissiyası isə dairə seçki komissiyası tərəfindən formalaşdırılır. Dairə və məntəqə seçki komissiyalarının tərkibi Mərkəzi Seçki Komissiyasının tərkibinə müvafiq olaraq müəyyən edilir. MSK-da qeydə alınmış siyasi qüvvələr dairə və məntəqə seçki komissiyalarına məşvərətçi hüquqlu üzv təyin edə bilərlər.

Hakimlər, prokurorlar, dövlət və bələdiyyə orqanlarının seçkili və vəzifəli şəxsləri, deputatlığa namizədlər, məşvərətçi hüquqlu üzvlər və s. parlament seçkilərində dairə və məntəqə seçki komissiyasının üzvü ola bilməzlər. Prezident və parlament seçkilərində namizədlərin qohumları, onların vəkilləri, müşahidəçiləri, namizədin birbaşa təbəçiliyində olan şəxslər və s. komissiya üzvü ola bilməzlər. Onlar komissiyaların sənədləri ilə tanış olmaq, ondan çıxarışlar almaq, iclas zamanı sual vermək və mahiyyəti üzrə cavab almaq hüququna malikdirlər. Seçkilərin hazırlanması zamanı əsas işindən azad edilmiş üzvün əmək haqqı dövlət hesabına ödənilir. Seçkilərin keçirilməsi dövründə onlar ölkə ərazisində pulsuz gediş-gəliş hüququndan istifadə edir, ərazi prokurorunun razılığı olmadan məsuliyyətə cəlb edilə bilməz, işəgötürənin təşəbbüsü ilə öz vəzifəsindən azad edilə və ya başqa işə keçirilə bilməz. Seçki komissiyasının üzvü öz

səlahiyyətlərindən yazılı surətdə imtina etdikdə, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığını itirdikdə, haqqında qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmü olduqda, vəfat etdikdə, məhkəmə hökmü ilə xəbərsiz itkin düşmüş və ya ölmüş elan edildikdə və s. hallarda komissiya üzvlülüyündən azad edilir. Seçki komissiyalarının hərəkətlərindən verilən şikayətlərə MSK baxır. Seçicinin birbaşa məhkəməyə şikayət etmək hüququ da var. Komissiyaların səlahiyyətləri, əsasən, oxşardır. Ümumiyyətlə, onlar seçkiqabağı təşviqat üçün şərait yaradır, seçki bülletenlərini aşağı komissiyalara çatdırır, səsvermə otaqlarının və qutularının hazırlanmasını təmin edir, seçkilərin gedişinə nəzarət edir və səsleri hesablayır, aşağı komissiyaların göndərdiyi protokolları ümumiləşdirir (dairə seçki komissiyaları) və s. Hər üç növ orqana keçirilən seçkiləri idarə edən komissiyaların səlahiyyətləri bir sıra xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla üst-üstə düşür. Aydın ki, MSK ən çox səlahiyyətə malik orqandır və əsas səlahiyyətlər də ona məxsusdur (seçkilərin yekun nəticələrinin müəyyənləşdirilməsi və elanı, onların etibarsız elan edilməsi, təkrar və əlavə seçkilər və s.).

Seçicilərin seçki hüquqlarının təmin olunması üçün onlar qeydiyyatla alınır və seçici siyahısına daxil edilirlər. Vahid seçicilər siyahısı Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən aparılır. Hər il seçicilər siyahısının dəqiqləşdirilməsi ilə bağlı məlumatları Seçki Məcəlləsinin 46.12-ci maddəsinə müvafiq olaraq məntəqə seçki komissiyaları vasitəsilə Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim edirlər. Vahid seçicilər siyahısı seçki məntəqələri, seçki dairələri bütövlükdə Azərbaycan Respublikası üzrə aparılır. Vahid seçicilər siyahısına Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar yarıdılan məntəqə seçki komissiyalarının təsdiq etdikləri seçici siyahılarının məlumatları daxil edilmirlər. Seçicilərin daimi siyahısı hər bir seçki məntəqəsi üzrə məntəqə seçki komissiyası tərəfindən Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi formada hər il mayın 30-dək təsdiq edilir və səsvermə gününə azı 35 gün qalmış dəqiqləşdirilir. Bu müddətdən sonra səsvermə gününədək seçici siyahısına seçici yalnız məhkəmənin qərarı əsasında əlavə edilə bilər. Daimi seçici siyahılarına müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının və bələdiyyə qurumu başçıların, hərbi hissə komandirlərinin aktiv seçki hüququna malik olan

seçicilər haqqında təqdim etdikləri məlumatlar daxil edilir. Məntəqə üzrə tərtib olunmuş ilkin seçici siyahılarının birinci nüsxəsi müvafiq akt tərtib edilməklə məntəqə seçki komissiyasında saxlanılır, ikinci nüsxəsi isə hər il fevralın 5-dən gec olmayaraq, lakin səsvermə gününə azı 25 gün qalmış dairə seçki komissiyasına verilir. Seçki dairəsi üzrə ilkin seçici siyahıları hər il martın 5-dən gec olmayaraq iki nüsxədə tərtib edilir, dairə seçki komissiyasının sədri və katibləri tərəfindən imzalanır, seçki komissiyasının möhürü ilə təsdiq edilir və hər il aprelin 5-dək Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim edilir. Mərkəzi Seçki Komissiyası seçici siyahılarında uyğunsuzluq tapdıqda, onlar düzəldilir və sonradan mayın 25-dək məntəqə və dairə seçki komissiyaları tərəfindən təsdiq edilir. Vətəndaşın seçki məntəqəsi üzrə seçici siyahısına daxil edilməsi üçün həmin vətəndaşın yaşayış yeri və ya olduğu yer üzrə qeydiyyatını apan orqanın müəyyənləşdirdiyi müvafiq seçki məntəqəsinin ərazisində daimi yaşaması (seçkilərin elan olunması günündən əvvəlki 12 ayın azı 6 ayı ərzində seçki məntəqəsinin ərazisində yaşaması) faktı əsas götürülür.

Seçici bir məntəqə üzrə siyahıya daxil edilir. Seçkilər günü müvafiq seçki məntəqəsinin ərazisindəki xəstəxana, sanatoriya və profilaktoriyalarda yerləşən şəxslər olduqları yer üzrə seçici siyahısına daxil edirlər. Daha sonra siyahı vətəndaşların tanış olması üçün əlverişli yerdən asılır. Seçici siyahıları əlifba qaydasında 2 nüsxə tərtib edilir. Azərbaycan Respublikasından xaricdə olan şəxslərin siyahısı müvafiq konsulluq və ya səfirliyin məlumatları əsasında tərtib edilir. Qeydə alınan seçicilər hüquqi elektoratu təşkil edir.

Namizədlərin irəli sürülməsi hüququ vətəndaşlara, seçicilərin təşəbbüs qruplarına, siyasi partiyalara və siyasi partiyaların bloklarına məxsusdur. Siyasi partiyaların seçkilərdə iştirakı ilə bağlı heç bir məhdudiyət nəzərdə tutulmamışdır. Onlar seçki prosesinin əsas iştirakçılarından biri kimi Seçki Məcəlləsinin 2.6 və 49.1-ci maddələrində nəzərdə tutulan şərtlərə riayət etməlidirlər. Siyasi partiyalar blokları siyasi partiyaların ittifaqidir. Siyasi partiyalar blokunun yaradılması üçün ən azı 2 siyasi partiyanın razılaşması tələb olunur. Bloka daxil olan partiya seçkilərdə müstəqil çıxış etmir. Seçicilərin

təşəbbüs qrupuna daxil olan vətəndaşların say tərkibinə məhdudiyət qoyulmur. Onların öz səlahiyyətli qrupları və müşahidəçiləri olur və bu şəxslər onları seçkilərdə təmsil edirlər. Namizədlərin irəli sürülməsi ilə bağlı ərazi seçki komissiyasına bildiriş təqdim edilir. Prezident seçkilərində isə bütün sənədlər birbaşa MSK-ya təqdim edilir. Namizədlər irəli sürülərkən qanunvericiliklə qoyulan senzlər nəzərə alınmalıdır. Məsələn, ali təhsili olmayan şəxsin prezidentliyə namizədliyinin irəli sürülməsi yol verilməzdir. Müvafiq yaşa çatmayan şəxsin deputatlığa namizədliyi irəli sürülə bilməz. Bu senzlər pozulduqda, namizədlik ümumiyyətlə heç bir halda qeydə alınma bilməz. Əksinə, seçki qanunvericiliyinin qoyduğu tələblər pozularsa, onlar vaxtında düzəldilə bildiyi təqdirdə namizədlər qeydə alınır (lazımı qədər imza toplanmaması zamanı, sənədlərdən birinin təqdim olunmaması zamanı). Namizədlərin irəli sürülməsi üçün müəyyən sayda seçici imzası tələb olunur. Müvafiq komissiyaya namizədlə bağlı xəbər verdikdən sonra seçici imzalarının toplanması prosesi başlayır. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilərdə 450 imza, prezident seçkilərində 45.000-dən az olmayan sayda imza toplanmalıdır. Prezident seçkiləri zamanı 60-dan az olmayan seçki dairəsinin hər birinin ərazisindən azı 50 imza toplanmalıdır. Bələdiyyə seçkilərində isə toplanılan imzalar yaşayış yerindəki əhalinin sayından asılıdır. Belə ki, 99.999-dan çox əhalisi olan ərazidə 150, 49.999-dan çox əhalisi olan ərazidə 100, 19.999-dan çox əhalisi olan ərazidə 75, 9.999-dan çox əhalisi olan ərazidə 50, 4.999-dan çox əhalisi olan ərazidə 30, 4.999-dan az əhalisi olan ərazidə 15 seçici imzası tələb olunur. Bir şəxsin bir neçə namizəd üçün imza atmasına yol verilir. Seçicinin imzasını almaq məqsədilə onun ələ alınması, ona təzyiq edilməsi yolverilməzdir. Toplanılan imzalar tələb olunan sənədlərlə birlikdə müvafiq komissiyaya təqdim edilir. Daha sonra isə komissiya bu sənədləri yoxlayır və onların qanunvericiliyə uyğun gəlməsini müəyyən edərsə, təklif edilən namizəd qeydə alınır. Prezident və parlament seçkilərində namizədin qeydiyyatı üçün təqdim edilən sənədlərin yoxlanılması üçün MSK ekspert xidməti də daxil olmaqla bir çox vasitələrdən istifadə edir. Namizədlər bütün hüquq və vəzifələrdə bərabərdirlər. Seçkilər ərzində namizədlər öz xidməti vəzifələrini icra

etməkdən azad edilir və öz vəzifə imkanlarından seçkilər üçün istifadə etməyə haqqı yoxdur. Namizədlər təbliğat apara bilirlər. Vəzifəli şəxslər, kütləvi informasiya vasitələri redaksiyalarında işləyən curnalistlər və yaradıcı işçilər qeydə alınmış namizədlədirsə, yaxud qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların vəkil edilmiş şəxsləri, səlahiyyətli nümayəndələdirsə, seçkilərin gedişinə kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılmasında onların iştirakı qadağan edilir. Seçkilər ərzində onlar ezamiyyətə göndərilə, hərbi toplanışa çağırıla bilməz. Namizədlikləri ərzində onlar ictimai nəqliyyat vasitələrindən pulsuz istifadə edirlər.

Seçkiqabağı təşviqat səsvermə gününə 60 gün qalmış başlayır və səsvermənin başlanmasına 24 saat qalmış dayandırılır. Səsvermə günü və ondan əvvəlki gün təşviqat aparılmasına yol verilmir. Təbliğat kütləvi informasiya vasitələri, seçkiqabağı tədbirlər, audiovizual yazı və digər təbliğat materiallarının yayılması, debatlar, diskussiyalar, mitinqlər, nümayişlər və qanunla qadağan edilməmiş digər vasitələrlə aparılır. Seçkiqabağı təbliğat zamanı bundan sui-istifadə edərək dövlət quruluşunu zorla devirməyə çağırışlar etmək, irqi, dini, milli ayrı-seçkiliyi təbliğ etmək, dərc olunmuş illüstrasiya materialları və xüsusi hazırlanmış seçki nişanları istisna olmaqla namizədlər, onların səlahiyyətli nümayəndələri üçün pul vəsaitləri, hədiyyələr, qiymətli əşyalar vermək, malların güzəştli satışını həyata keçirmək və ya güzəştli və əvəzsiz xidmət göstərmək (məlumat xidmətindən başqa) yol verilməzdir. Dövlət hakimiyyəti orqanlarına, bələdiyyələrə, hərbi hissə, təşkilat və idarələrə, xeyriyyə və dini təşkilatlara, onların təsis etdikləri təşkilatlara, seçki komissiyalarına və onların üzvlərinə, bələdiyyə və hərbi qulluqçulara təbliğat aparmaq qadağandır. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada bütün namizədlərə dövlət mülkiyyətində olan televiziya və radio kanallarında pulsuz efir vaxtı ayrılır. Seçkiqabağı təbliğatda namizədlərin bərabərliyini təmin etmək üçün qanunvericilikdə təbliğatla bağlı müxtəlif məhdudiyyətlər müəyyənləşdirilir. Dövlətin müvafiq reyestrlərinə salınmış mədəniyyət obyektləri sayılan bina və avadanlıqlar təbliğat üçün istifadə edilə bilməz. Teleradio kanalları bütün namizədlərə bərabər şərtlərlə pulsuz efir vaxtı

ayıra bilərlər. Müxtəlif informasiya vasitələrində təbliğatın ardıcılığı MSK tərəfindən püşkatma yolu ilə müəyyənləşdirilir. Təbliğat kompaniyası dövlət tərəfindən və namizədlərin özləri tərəfindən maliyyələşdirilir. Bunun üçün namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, namizəd irəli sürmüş və ya namizədi qeydə alınmış siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki fondları yaradılır, banklarda xüsusi hesablar açılır və bu hesablarda toplanan pullar ancaq təbliğat məqsədilə istifadə oluna bilər. Xarici təşkilatlara və vətəndaşlara, vətəndaşlığı olmayan şəxslərə, beynəlxalq təşkilat və hərəkatlara, dövlət və bələdiyyə orqanlarına, müəssisə və təşkilatlarına, hərbi hissələrə, idarə və təşkilatlara, xeyriyyə və həmkarlar ittifaqları təşkilatlarına seçkiqabağı təbliğat kompaniyasının maliyyələşdirilməsi prosesində iştirak etmək qadağandır.

Səsvermə seçki mərhələləri içərisində həlledici mərhələdir. Bu mərhələdə baş verən pozuntu bütün əvvəlki mərhələlərə də təsir edir. Səsvermə mərhələsi, demək olar ki, bütün seçkilərdə eynidir. Bu mərhələ qanunvericilikdə dəqiqliklə tənzim olunur. Seçkilərin təyinatı məhz səsvermə mərhələsində üzə çıxır. Səsvermə seçkilərin keçirildiyi gün saat 8-dən 19-a qədər davam edir. Bunun üçün əvvəlcədən seçki bülletenləri komissiyalara paylanır. Seçki bülletenlərinin sayı seçici siyahılarına daxil edilmiş vətəndaşların sayının 90 faizindən az, 0,5 faizindən isə artıq ola bilməz. Səsverməyə azı 25 gün qalmış kütləvi informasiya vasitələrində səsvermə yeri və vaxtı haqqında məlumat verilir. Səsvermə otaqlarına səsvermənin gizliliyini təmin edən kabinələr quraşdırılmalıdır. Səsvermə başlanan zaman məntəqə seçki komissiyasının sədri səsvermə üçün məntəqəni açıq elan edir və boş seçki qutularını müşahidəçilərə göstərərək möhürləyir. Daha sonra məntəqə seçki komissiyasının üzvlərini səsverməyə başlamağa dəvət edir. İstənilən vətəndaş öz şəxsiyyətini təsdiq edən sənədi təqdim edərək seçki bülleteni alır və yazıların düzgünlüyünü yoxlayaraq imza edir. Daha sonra kabinəyə daxil olub səs verir. Seçki bülletenini müstəqil yazıb doldurmaq imkanı olmayan şəxs komissiya üzvlərindən və müşahidəçilərdən başqa istədiyi şəxsi kömək üçün kabinəyə dəvət edə bilər. Üzrlü səbəblərdən seçkilərdə iştirak etməyə gələ bilməyən şəxslər üçün hazırlanmış xüsusi seçki qutuları onların

olduğu yerə aparılır və həmin şəxslər səs verirlər. Bu seçki qutuları səsvermədən sonra açıla bilər. Polisin yalnız asayışı təmin etmək məqsədilə seçki komissiyasının sərəncamı ilə məntəqəyə daxil olmağa haqqı vardır. Seçki komissiyasının verdiyi sərəncamların yerinə yetirilməsi zəruridir. Komissiya sədri olmadıqda onu müavini, o da olmadıqda komissiyanın katibi onu əvəz edir. Seçkinin gedişini hər hansı şəkildə pozan şəxs dərhal məntəqədən kənarlaşdırılır. Seçki bülleteni doldurarkən səhv etdiyini bildirdikdə, komissiya üzvündən ona yeni bülleten verilməsini xahiş edə bilər. Bu halda seçiciyə yeni bülleten verilir, sıradan çıxmış bülleten sonradan ləğv edilir və bu barədə ayrıca akt tərtib olunur.

Səsvermə müddəti başa çatdıqda komissiyanın sədri «yalnız seçki bülleteni alan və səsvermə otağında olan seçicilər səs verə bilərlər» elanını verir. Seçki qutuları açılmamışdan əvvəl səsvermə otağındakı müşahidəçilərin müşahidəsi ilə istifadə edilməmiş seçki bülletenləri sayılır və ləğv edilir. Həmin seçki bülletenlərinin sayı protokolda qeyd edilir. İlk öncə qutuların möhürləri və salamatlığı yoxlanılır və sonra qutular növbə ilə açılır, əvvəlcə daşınan, sonra tərپənməz qutular açılır. Bülletenlərin sayılması fasiləsiz olaraq davam etdirilir. İlk növbədə daşınan seçki qutuları açılır. Onlardakı bülletenlərin sayı məntəqədən kənar səs vermək üçün ərizə vermiş seçicilərin sayından çox ola bilməz. Daşınan seçki qutularındakı bülletenlərin sayı ərizə vermiş şəxslərin sayından çox olarsa, seçki komissiyasının qərarı ilə bütün bülletenlər etibarsız hesab olunur. Səsləri hesablayarkən ən əvvəl qeyri-müəyyən formada olan, rəsmi hazırlanmamış, komissiya tərəfindən təsdiqlənməmiş, eləcə də etibarsız hesab olunan bülletenlər ayrılır. Seçicinin öz iradəsini bülletəndə ifadə etməsini müəyyənləşdirmək mümkün olarsa, bülleten etibarlı sayılır. Şübhəli hallar səsvermə yolu ilə həll edilir. Səslərin hesablanması ilə əlaqədar protokollar tərtib edilir.

Milli Məclisə seçkilər zamanı qeydə alınmış namizədlərin lehinə verilən səslərin sayı bərabər olduqda seçkilər baş tutmamış hesab olunur. Bundan başqa həm parlament, həm də prezident seçkilərində seçkilərin nəticələri etibarsız sayılır:

1) seçki məntəqələrinin 2/5 hissəsindən çoxunda səsvermənin nəticələri etibarsız sayıldıqda;

2) məhkəmənin qərarı ilə.

Seçki Məcəlləsinin 240-cı maddəsinə müvafiq olaraq bələdiyyə seçkilərinin nəticələri də müvafiq səbəblərdən etibarsız hesab edilir.

Bələdiyyə seçkilərində namizədlərin topladıqları səsələrin sayı bərabər olarsa, dairə seçki komissiyası tərəfindən bələdiyyə seçkiləri baş tutmamış hesab edilir. Prezidentliyə namizədlərindən hansı seçicilərin 1/2-dən çoxunun səsini alarsa, o da seçilmiş sayılır.

İkinci tur yalnız birinci turda seçkilər baş tutmadıqda həyata keçirilir. Bu zaman təkrar səsvermə ümumi seçkilərdə səsvermə günündən sonra ikinci bazar günü keçirilir. Təkrar seçkilər isə ilkin seçkilərin nəticələri Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən etibarsız və ya baş tutmamış hesab edilərsə və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməzsə, MSK-nın qərarı ilə təyin olunur.

Seçkilərin nəticələri elan olunmamışdan əvvəl onlar yoxlanılır. MSK seçkilərin nəticələrini müəyyən etdikdən sonra onlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə göndərilir. Konstitusiya Məhkəməsi Milli Məclisə seçkilərin nəticələrinin düzgünlüyünü yoxlayır və təsdiq edir, prezident seçkilərinin nəticələrini isə elan edir. Seçkilərin nəticələri dərc edilir.

NƏTİCƏ

Konstitusiyanın 56-cı maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır.

Seçki hüququna əsasən vətəndaşlar dövlət orqanlarına nümayəndə seçmək və dövlət orqanlarına seçilmək hüququndan istifadə edir. Seçki hüququ aktiv və passiv seçki hüquqları ilə səciyyələnir.

Aktiv seçki hüququna əsasən vətəndaşlar seçkili dövlət orqanlarının üzvlərini seçir və yaxud onların geri çağırılmasında iştirak etmək hüququ qazanırlar.

Passiv seçki hüququna əsasən isə vətəndaşlar keçirilən seçkidə dövlət orqanlarına seçilmək hüququ qazanırlar.

Xalqın iradəsinin bilavasitə və ən yüksək ifadəsi dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına azad, demokratik seçkilərin keçirilməsi, habelə dövlət həyatının ən mühüm məsələlərinə dair öz rəyini referendum yolu ilə bildirməsidir. Seçkilər və referendum demək olar ki, bütün dünyada vətəndaşların cəmiyyətin ictimai həyatında və dövlət işlərində iştirakının ən kütləvi formasıdır.

Vətəndaşların seçki hüququ 2003-cü il 27 may tarixli «Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi» ilə tənzimlənir. Seçki Məcəlləsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları üçün aktiv seçki hüququ 18 yaş müəyyən edilmişdir. Məcəlləyə uyğun olaraq seçkilər günü 18 yaşı tamam olan vətəndaşların seçmək və referendumda səs vermək hüququ vardır.